

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3-4 (152) | str. 259-518

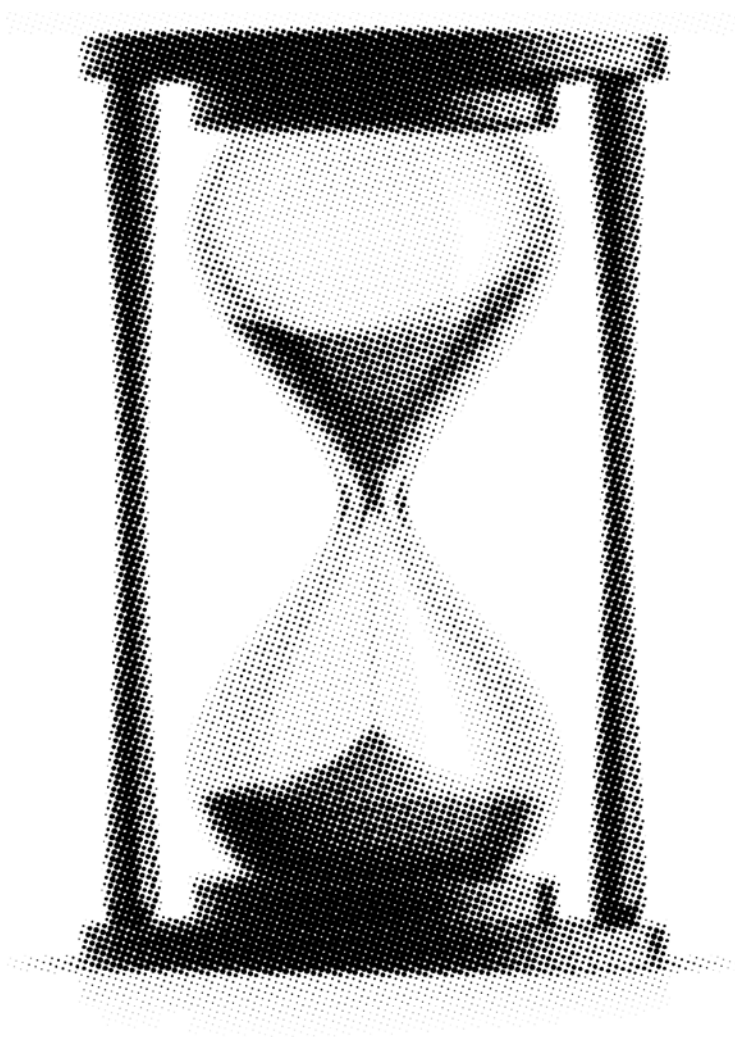

Matjaž Bizjak, *Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega* • Darja Mihelič, *Po sledih evropskega denarja prve polovice 16. stoletja* • Maria Bidovec, Boris Golec, *Valvasor in Edmond Halley* • Primož Kuret, *Pianistka Lucilla Tolomei Podgornik* • Irena Aysenik Nabergoj, *Ivan Cankar in velika vojna* • Gašper Mithans, *Anton Korošec in jugoslovanski konkordat* • Žarko Lazarevič, *Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska suverenost v Jugoslaviji* • Polona Sitar, *Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo: Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3–4 (152) | str. 259–518

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. oktobra 2015.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina, nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2015: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

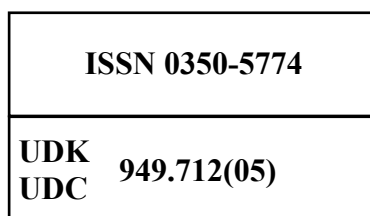
Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, november 2015

Naklada: 1000 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 15th 2015.

Translated by: Saša Mlacović (English, German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2015): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

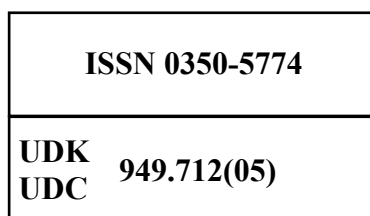
Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, November 2015

Print Run: 1000 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

Matjaž Bizjak , Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega266–288 Diepold IV. von Katzenstein im Dienst von Ludwig V. von Brandenburg	
Darja Mihelič , Po sledih evropskega denarja prve polovice 16. stoletja290–323 Tracing European Money from the First Half of the 16 th Century	
Maria Bidovec , Boris Golec , Valvasor in Edmond Halley. K vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledic prekinjenih stikov z njo324–335 Valvasor and Edmond Halley. On the Question of the Polymath's Membership of the Royal Society and Consequences of His Breaking Off Contact with it	
Primož Kuret , Pianistka Lucilla Tolomei Podgornik336–351 The Pianist Lucilla Tolomei Podgornik	
Irena Avsenik Nabergoj , Ivan Cankar in vélika vojna352–400 Ivan Cankar and the Great War	
Gašper Mithans , Anton Korošec in jugoslovanski konkordat402–424 Anton Korošec and the Yugoslav Concordat	
Žarko Lazarevič , Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska suverenost v Jugoslaviji426–447 Diversity, Decentralisation and Economic Sovereignty in Yugoslavia	
Polona Sitar , Modernizacija pranja, potrošnja in gospodinjsko delo: Vpliv nakupa pralnega stroja v individualnem gospodinjstvu na uvajanje javnih pralnic v socialistični Sloveniji.....448–474 Laundry Mechanisation, Consumption and Housework: The Impact of Purchase of Washing Machines in Individual Households on Introduction of Public Wash Houses in Socialist Slovenia	

Jubileji – Anniversaries

Miroslav Stiplovšek osemdesetletnik (Dušan Nečak)	476–478
Miroslav Stiplovšek - Octogenarian	
France Kresal osemdesetletnik (Stane Granda)	479–481
France Kresal - Octogenarian	

Ocene in poročila – Review and Reports

Siegfried Haider (bearb.), Die Traditionsurkunden des Klosters Garsten. Kritische Edition (Peter Štih)	484–486
Vesna Miović, Mudrost na razmeđu: zgode iz vremena Dubrovačke republike i Osmanskog carstva (Ignacij Voje)	487–490
Boris Golec, Zemljiški gospod Janez Vajkard Valvasor in njegov urbar (Jernej Kotar)	491–493
Karin Almasy: Wie aus Marburgern “Slowenen” und “Deutsche” wurden. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861 (Marjan Kordaš)	494–497
Božo Repe, S puško in knjigo : Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941-1945 (Bojan Balkovec)	498–500
Marija Čmak, Junaki neba. Zavezniški piloti med 2. svetovno vojno v Sloveniji (Jože Maček)	501–502
Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti LII/1, LII/2, 2014 (Jože Maček)	503–508
* * *	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	510–513
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 68, 2014	515–518
Annual Content of Zgodovinski časopis –Historical Review 68, 2014	

Razprave

Matjaž Bizjak

Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega

UDK 929 Kazenstein (436.6)«13«

BIZJAK Matjaž, dr., višji znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, matjaz@zrc-sazu.si

Dipold IV. Katzensteinski v službi Ludvika V. Brandenburškega

Zgodovinski časopis, Ljubljana 69/2015 (152), št. 3-4, str. 266–288, cit. 93

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (De., Sn., En.)

Članek odkriva v slovenskem zgodovinopisju praktično povsem neznano epizodo v življenju spodnještajerskega ministeriala, ki je sredi 14. stoletja preživel desetletje na pomembnih funkcijah v službi Ludvika V. Brandenburškega na Tirolskem in si ob tem pridobil obsežno zemljiško posest. Čeprav v nemško pišoči historiografiji njegova dejanja niso ostala neopazena, pa je ostala neprepoznana oz. napačno interpretirana njegova identiteta.

Ključne besede: Katzensteini, Tirolska, Ludvik Brandenburški, pozni srednji vek

Avtorski izvleček

UDC 929 Kazenstein (436.6)«13«

BIZJAK Matjaž, PhD, Research Fellow, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, SI-1000, Ljubljana, Novi trg 2, matjaz@zrcsazu.si

Deipold VI of Katzenstein in the Service of Louis V of Brandenburg

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 69/2015 (152), No. 3-4, pp. 266–288, 93 notes

Language: Sn. (De., Sn., En.)

The paper reveals a practically thoroughly unknown episode in the life of a Lower Styrian ministerial who spent a decade holding important offices in the service of Louis V of Brandenburg in Tyrol in mid-14th century, thus acquiring an extensive estate. Even though his actions did not go unnoticed by the German-speaking historiography, his identity either remained unrecognised or was misinterpreted.

Key words: Katzenstein, Tyrol, Louis of Brandenburg, late Middle Ages

Author's Abstract

Prolog

Precej redko se medievistu ponudi priložnost na novo odkrivati usodo posameznika iz slovenskega prostora, ki je bil aktivno vpleten v tok zgodovinskih dogodkov, ki jim lahko pripišemo širši evropski pomen, zlasti kadar gre za delovanje izven domačega okolja in ustaljenih družbenih okvirov. Prav v takšnih okoliščinah se je znašel Dipold Katzensteinski, pripadnik celjske ministerialne rodbine iz Savinjske doline, ki je sredi 14. stoletja verjetno najrazburljivejše desetletje svojega življenja prebil v spremstvu, v vojaški in uradniški službi bavarskega kneza Ludvika V. Wittelsbacha, mejnega grofa Brandenburškega in tirolskega grofa, v času, ko je ta v boju z Luksemburžani poskušal povrniti bavarski vojvodski rodbini izgubljene pozicije v okviru rimsko-nemškega cesarstva, poenotiti in okrepiti oblast na Bavarskem in predvsem utrditi položaj v novo pridobljenih wittelsbaških ozemljih v Brandenburški marki in na Tirolskem.

Izvor in začetki Katzensteinskih še niso razjasnjeni. Prve njihove zanesljive omembe, ki jih lahko povezujemo z gradom Katzenstein v Šaleški dolini, izvirajo iz sredine 13. stoletja. Po Ravnikarjevem mnenju so se tu naselili najpozneje do začetka tridesetih let. Grad je sicer stal vsaj že leta 1173, ko se po njem imenuje *Eberhardus de Chazenstein*, ki pa je najverjetneje pripadal neki drugi, prvotni rodbini Katzensteinskih. Ko se novi posestniki leta 1243 prvič pojavijo v pisnih virih, je grad upravljala že druga generacija – bratje Herman I., Dipold II. in Wolulin. Dipold I. je bil takrat – skupaj z enim od sinov – najverjetneje že pokopan v rodbinski grobnici v Gornjegrajskem samostanu.¹ Rodbina je pripadala krogu ptujskih ministerialov; grad Katzenstein je bil namreč ptujski alod. Viri druge polovice 13. stoletja so z omembami Katzensteinskih zelo skopi, v naslednji generaciji, ki stopi na prizorišče leta 1311, pa je prišlo do daljnosežnih sprememb. Dipold III., ki se je udeležil vojne s Čehi, se je začel navezovati na enega od vodilnih/vidnejših magnatov v regiji in resnega konkurenta Ptujskim v Savinjski dolini – Hermana Vovbrškega. Leta 1320 se je uvrščal v sam vrh seznama prič v vovbrških listinah.² Po smrti Vovbržana je kmalu prestopil v tabor njegovega naslednika na savinjskih posestih, Friderika Žovneškega, obenem pa sta skupaj z bratom Rudolfom I. še vedno ohranjala vazalske vezi do Ptujskih gospodov. Oportuno udinjanje dvema

¹ Zahn, *Urkundenbuch Steiermark* II, št. 427, str. 541; prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 293.

² ARS, SI AS 1063, št. 6741 (1320–VII–27), regest v: Redik, *Regesten Steiermark*, št. 1223, str. 39; ARS, SI AS 1063, 1320–XI–13.

gospodoma je sčasoma postalo moteče, še posebej zaradi rivalstva Ptujskih in Žovneških na obravnavanem območju. Katzensteinski so bili primorani izbrati strani, pri tem pa se je rodbina razdelila; Wulfing, imenovan tudi Polan, s sinovi Wulfingom, Hermanom in Dipoldom V. je ostal zvest Ptujskim, brata Dipold III. in Rudolf I. pa sta dokončno prestopila v žovneški tabor. Leta 1334 se je Dipold odpovedal svojemu delu gradu Katzenstein v korist Ptujskih, štiri leta pozneje pa je skupaj s svojima sinovoma Dipoldom IV., imenovanim Kecel, in Friderikom obljubil zvesto službo Frideriku Žovneškemu.³ Dipold III. se odslej redno pojavlja v spremstvu Friderika Žovneškega, kot priča v listinah na uglednem mestu takoj za Viljemom Svibenskim in Ortolfom Horneškim – vse do leta 1341, praktično do povzdiga Žovneških v grofovski stan. Potem se v virih za njim izgubijo sledi. Najbrž je kmalu zatem umrl, saj v celjskih listinah odslej najdemo le še njegovega brata Rudolfa, ki pa ni dosegal Dipoldovega ugleda. Predvsem pa so bila leta, ki so sledila, v znamenju njunih sinov oz. nečakov Dipolda IV. in Rudolfa II. Dipoldu je bila namenjena izjemna vojaška in uradniška kariera v službi bavarskega vojvode Ludvika V. Wittelsbacha, enega od ključnih akterjev evropske zgodovine svojega časa. Širši kontekst, s katerim moramo začeti (oz. vanj umestiti) pripoved o Dipoldu Katzensteinskem, so torej politične razmere v Rimsko-nemškem cesarstvu ob koncu prve polovice 14. stoletja.

Cesarstvu je tedaj vladal Ludvik IV. Wittelsbaški (1314–46), imenovan Bavarec. Na oblast je prišel po problematičnih t. i. dvojnih volitvah, ki so se odvijale bolj ali manj simultano na dveh lokacijah pred frankfurtskim mestnim obzidjem. Ludvika so volili: mainški in trierski nadškof, češki kralj (mladoletni Janez iz luksemburške dinastije), saško-lauenburški vojvoda in brandenburški mejni grof. Istočasno so Friderika Lepega Habsburškega izvolili za protikralja: kölnski nadškof, renski palatinski grof, opozicijski češki kralj Henrik Koroški (Tirolsko-Goriški) in saško-wittenberški vojvoda.⁴ V letih, ki so sledila, je Ludvik najprej premagal Friderika na bojnem polju (v bitki pri Mühldofu 1322), ga nekaj let držal v ujetništvu, potem pa se je podal na pohod v Rim, kjer se je dal leta 1328 s strani rimskega ljudstva izvoliti za cesarja in je tam postavil svojega protipapeža.

Po izločitvi Habsburžanov iz tekme za kraljevi prestol se je postopno začelo krepiti rivalstvo med Wittelsbachovci in Luksemburžani, kjer pa ni šlo le za primat v rimsko-nemškem cesarstvu, temveč se je konflikt za prestol prepletal z dinastično-teritorialnimi boji. Interesi obeh rodbin so bili usmerjeni praktično v ista žarišča. To nikakor ni bilo naključje, saj so dinastične rodbine na prestolu ali pa v boju zanj politične razmere na nivoju cesarstva izrabljale za širjenje rodbinskih teritorijev, po drugi strani pa so z aktivno rodbinsko politiko uravnavale trenja v cesarstvu. Ne da bi se poglobljali v podrobnosti posameznih primerov, na tem mestu zgolj podajamo pregled omenjenih prizorišč.⁵

³ Loserth, *Archiv Stubenberg*, št. 52, str. 80; Kos, *Celjska knjiga listin*, št. 179, str. 199–200.

⁴ Niederstätter, *Die Herrschaft Österreich*, str. 118.

⁵ Podrobneje o tem: Mentzel, *Die Wittelsbacher Hausmacherweiterungen*, str. 107 ss.

Mejna grofija Brandenburg je s smrtjo zadnjega predstavnika Askanijcev Waldemarja leta 1319 ostala brez legitimnega vladarja. Po nekajletnem brezvladju in razgrabljanju ozemlja s strani sosednjih knezov je Ludvik IV. leta 1323 podelil mejno grofijo v fevd svojemu, tedaj še mladoletnemu sinu Ludvik V., odslej Brandenburškemu. Poteza je bila v prvi vrsti naperjena proti Luksemburžanom, ki bi z morebitno utrditvijo v Marki lahko dodobra okrepili svoj položaj v boju za krono.

Glavni Ludvikov politični cilj na domačih tleh je bila ponovna združitev Bavarske, ki je bila že od leta 1255 razdeljena med dve veji Wittelsbachovcev. Tudi tu so mu stali na poti Luksemburžani; spodnjebavarski vojvoda Henrik XIV. je bil namreč poročen s hčerjo češkega kralja Janeza, na katerega se je tudi politično naslanjal skoraj do svoje smrti 1339. Šele nekaj mesecev pred tem se je pod grožnjami brezupnega vojaškega spopada pomiril s cesarjem in zaročil svojega mladoletnega sina Janeza z Ludvikovo hčerko Ano. To je pomenilo, da je s Henrikovo smrtjo Ludvik avtomatično postal Janezov varuh ter prevzel upravo nad Spodnjo Bavarsko, ko pa je tudi slednji čez dobro leto umrl, je bila celotna dežela ponovno združena pod zgornjebavarsko linijo Wittelsbachov.⁶

Cesar je poskušal zaježiti luksemburške pridobitve tudi na Tirolskem in Koroškem, kjer je Henrik VI. Tirolsko-Goriški sicer prejel dovoljenje za dedovanje v ženski liniji, vendar pa je zaobšel določilo o cesarskem konsenzu, ko je svojo hčer Margareto poročil s trinajstletnim Luksemburžanom Janezom Henrikom. Po Henrikovi smrti 1335 je Ludvik poskušal prističi perutnice Luksemburžanom najprej zgolj s podelitvijo zapadlega državnega fevda – vojvodine Koroške Habsburžanom, vendar je pozneje (1341) izkoristil ponudbo tirolske dedinje Margarete in njenih deželanov; razvezal je njen zakon z Luksemburžanom, jo poročil s svojim sinom Ludvikom V. Brandenburškim in jima podelil Tirolsko v fevd.⁷

Z opisanimi dejanji je politika Ludvika IV. dosegla vrhunec. Z rodbinsko-teritorialnega vidika je izpolnil vse zastavljene cilje in tudi izgledi, da Wittelsbachi ostanejo vsaj še eno generacijo na nemškem prestolu, so bili dobri; moč luksemburške opozicije je bila na najnižji točki.⁸ Očitno pa je bila zadnja Ludvikova poteza leta 1341 na Tirolskem kaplja čez rob, ki je v cesarstvu ustvarila Wittelsbachom izredno nenaklonjeno klimo in še v času Ludvikovega življenja 1346 pripeljala do volitev za nemškega kralja, kjer je bil izbran Luksemburžan Karel IV. Ludvik IV. je umrl oktobra 1347, sredi vojne z Luksemburžani; usoda bavarske knežje rodbine je bila odslej v rokah njegovih sinov, v prvi vrsti najstarejšega Ludvika V. Brandenburškega.

Ludvik V. je stopil na čelo witelesbaške dinastije v izredno neugodnem času. Medtem ko je bila rimsko-nemška krona za rodbino že izgubljena, so bili boji s Karlom Luksemburškim za Tirolsko v polnem teku. Tudi v Brandenburški marki se je položaj z nastopom t. i. Lažnega Waldemarja poleti 1348 dodobra zaostрил. Oportunist, ki je izkoristil nezadovoljstvo nad tujimi (bavarskimi) oblastniki in ki ga je podpirala vsa protiwitelesbaška opozicija s političnimi aspiracijami na ozemlju

⁶ Spindler, *Handbuch der bayerischen Geschichte*, str. 185–187.

⁷ Widder, *Itinerar und Politik*, str. 91.

⁸ Češki kralj Janez se je marca 1339 podredil Ludvik V., sprejel od njega državne fevde in mu prisegel zvestobo kot cesarju, Spindler, *Handbuch der bayerischen Geschichte*, str. 186.

Marke, je do začetka leta 1350 netil upore in v polni meri zaposloval Ludvika in njegovo vojsko. Mejni grof se je bil ves ta čas prisiljen izmenično boriti na severu in jugu cesarstva. Po dokončni utrditvi oblasti in sklenitvi miru s Karlom IV. (februar 1350) ter posledično prejetjem Brandenburške marke v državni fevd, je Ludvik z dedno pogodbo v Luckauu na božič 1351 le-to prepustil mlajšima polbratoma Ludviku VI. Rimljanu in Otu V., zase pa si je pridržal vojvodino Zgornjo Bavarsko skupaj s Tirolsko, ki je predstavljala njeno idealno dopolnitev tako v teritorialnem kot tudi v političnem in gospodarskem oziru. V naslednjih letih je težišče svojega delovanja prenesel na jug. Posvetil se je utrjevanju oblasti na Tirolskem in obračunavanju z zadnjimi uporniki (1350–52), se pridružil goriškim grofom v vojni z oglejskim patriarhom v Furlaniji, aktivno sodeloval s Firencami in Benetkami v bojih proti Viscontijem (1353–54), navezoval stike z ogrskim kraljem (1352, 1356), predvsem pa se politično postopno zbliževal s Habsburžani, kar je slednjim v končni fazi (po poroki Ludvikovega sina Majnharda z Margareto Habsburško) prineslo oblast nad Tirolsko.⁹ Dipold IV. Katzensteinski je bil aktivna priča opisanemu dogajanju in je kot ne nepomemben člen Ludvikovega vojaško-upravnega stroja pustil svoj pečat na marsikaterem delčku omenjene zgodbe. Njegova, pravzaprav njen sklepni del, sledi opisan v naslednjih vrsticah.

Vstop Dipolda Katzensteinskega v službo Ludvika V.

Prvi vir, ki postavlja Dipolda Katzensteinskega v zvezo z Ludvikom V., datira v 9. maj 1347. Tega dne je Engelmar z Villandersa prejel 50 mark za bojnega konja, ki ga je priskrbel Dipoldu.¹⁰ Notica se najverjetneje nanaša na bitko pri gorskem prelazu Cimabanche, med Toblachom in Cortino d'Ampezzo, do katere je prišlo 7. maja, in kjer je Ludvikov oddelek petstotih konjenikov doživel uničujoč poraz v Karlovi zasedi, v kateri so sodelovale tudi enote oglejskega patriarha Bertranda.¹¹ Dipold je verjetno v bitki, v kateri je sodeloval na Ludvikovi strani, izgubil bojnega konja, ki mu ga je dva dneva zatem nadomestil Engelmar Villanders, tedanji tirolski deželni glavar,¹² na stroške mejnega grofa.

Na mestu je vprašanje, kako se je Dipold znašel v vojnem vrvežu nekaj sto kilometrov od rodnega Katzensteina. Pojavljanje najemniških vojakov s slovenskega prostora na bojiščih v severni Italiji in sosednji Tirolski v tem času nikakor ni nenavadno. Viri jih omenjajo od dvajsetih let 14. stoletja dalje, vendar navadno ne kot samostojne plačance, ki bi prostovoljno ponujali svoje usluge vojaškim poveljnikom.¹³ Običajno jih srečujemo v združenih oddelkih domačih dinastov, ki so se omenjenih vojn udeleževali kot poveljniki svojih oddelkov. V prej omenjeni

⁹ Povzeto po: Spindler, *Handbuch der bayerischen Geschichte*, str. 205–211; Haug, *Ludwigs V. des Brandenburger Regierung*; Riezler, *Geschichte Baierns*, str. 3–56.

¹⁰ TLA, HS 129, pag. 116.

¹¹ Widder, *Itinerar und Politik*, str. 113.

¹² Pfeifer, *Engelmar von Vilanders*, str. 49.

¹³ Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, str. 50; Kos, *Skica o vojskovanju*, str. 114.

bitki je, denimo, poročevalec oglejske strani, patriarhov kancler, v Ludvikovih vrstah prepoznal mdr. prapora freisinškega škofa in goriškega grofa.¹⁴ Ni povsem nemogoče, je pa malo verjetno, da bi Dipold Katzensteinski sodeloval v katerem izmed teh dveh oddelkov. Bolj verjetna je druga možnost, ki se ponuja v kontekstu Ludvikovih bojov za Tirolsko. Iz narativnih virov namreč vemo, da se jih je udeležil tudi Ulrik I. Celjski, sin Dipoldovega seniorja. Ulrik naj bi se po sprejetem mnenju mudil na Tirolskem spomladi 1347 in sodeloval v bitki v bližini Bolzana.¹⁵ Ta se je odvijala proti koncu aprila in v njej je Ludvik porazil Karlove čete, ki so med vračanjem v smeri Trienta po neuspelem obleganju gradu Tirol plenile po deželi.¹⁶ Precej verjetno je torej Dipold Katzensteinski prišel na Tirolsko v sklopu Ulrikovega spremstva. Slednji je bil glede na svojo mladost – bilo mu je 15 ali 16 let – nedvomno obdan z zanesljivimi in v boju preizkušenimi možmi, kar bi Dipold, takrat star nekje med 30 in 40 leti, vsekakor utegnil biti, če pa sodimo glede na njegovo nadaljnjo življenjsko pot, mu ti lastnosti z gotovostjo lahko pripišemo. Ne bi bilo niti nemogoče, da bi Dipold Ulrika spremljal že pri obleganju Zadra kakšno leto pred tem,¹⁷ vendar o tem nimamo nobenih poročil v virih. Vsekakor je Dipold leta 1347 v zaenkrat nepojasnjenih okoliščinah stopil v službo Ludvika Brandenburškega in mu ostal zvest vse do svoje smrti 1358.

Posest Dipolda in Rudolfa na Tirolskem

V začetku svojega delovanja na Tirolskem je Dipold nedvomno opravljal vojaško službo. Iz leta 1347 sta se ohranili še dve zadolžnici na njegovo ime; med tema ena ponovno za nakup bojnega konja.¹⁸ Kmalu pa je za svojo zvesto in očitno uspešno službo začel prejemati posest in uradniške funkcije. Ludvik Brandenburški se je pri uveljavljanju svoje oblasti na Tirolskem naslanjal na zveste privrženke tako iz vrst domačega kot tudi tujega (predvsem bavarskega) plemstva. Kot plačilo za zvesto vojaško službo jim je podeljeval in zastavljal posest, odvzeto od nasprotnikov, ki so se borili na luksemburški strani.¹⁹ Na podeljeno posest so se navezovali uradniške funkcije (oskrbniška, sodniška), s čimer je novi grof utrjeval oblast na osvojenih ozemljih. V ta sistem je bil kmalu vključen tudi Dipold, ki je pred jesenjo 1348 prejel v oskrbo gospostvo Kaldif, južno od Bolzana; 6. septembra mu je Ludvik k temu dodal še posestvo »Antrew«.²⁰ Kaldif je ostal v katzensteinskih – Dipoldovih in pozneje tudi Rudolfovih rokah (od začetka leta 1349 dalje nastopata brata praktično

¹⁴ Widder, *Itinerar und Politik*, str. 113.

¹⁵ Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, str. 126; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 41, 199.

¹⁶ Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, prvi del, str. 302; Widder, *Itinerar und Politik*, str. 110–111.

¹⁷ Lazar, *Vitezi, najemniki in smodnik*, str. 125; Kos, *Skica o vojskovanju*, str. 117; Mlinar, *Podoba Celjskih grofov*, str. 41.

¹⁸ TLA, HS 129, pag. 176.

¹⁹ Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, drugi del, str. 14.

²⁰ HHStA, HS B 129, fol. 26'.

v vseh nepremičninskih poslih skupaj) do konca leta 1360. Ludvik je bratoma za poplačilo dolgov za zvesto službo podaljšal zastavo leta 1353 in ponovno 1359, obakrat v višini 1500 mark pernerjev do izplačila dolga.²¹ Zastava je bila 1. 1. 1361 prekinjena in gospostvo izročeno v posest nekemu Schranhpawmerju, ki je očitno Rudolfu poravnal zastavno vsoto.²²

Oktobra 1348 je dobil Dipold od Ludvika v zastavo urad Steinach.²³ Gospostvo s strateško lego na brennerskem prelazu je prvotno pripadalo tirolski veji Aufensteinskih, vendar je po njenem izumrtju 1334 prešlo v last koroškega maršala Konrada III. Aufensteinskega, ta pa ga je že naslednje leto izgubil. Novi grof Janez Henrik Luksemburški mu je zaradi izdaje – predaje Koroške Habsburžanom – zaplenil vso tirolsko posest in jo oblikoval v deželsko sodišče.²⁴ Ludvik Brandenburški je po prihodu na oblast (1342) Steinach zastavil svojemu, tedaj zvestemu pristašu Engelmarju z Villandersa, pet let zatem pa mu ga je zaradi izdaje odvzel²⁵ in jeseni 1348, kot rečeno, zastavil Dipoldu Katzensteinskemu. Že marca naslednjega leta sta skupaj z bratom Rudolfom za nov dolg v višini 1410 mark in 7 funtov pernerjev, ki je nastal v zvezi vojaško službo, prejela tamkajšnje deželsko sodišče skupaj z vsem, kar so nekoč tam posedovali Aufensteinski. Zastava naj bi trajala do polnega izplačila dolga, kar naj bi bilo po predvidevanjih izpolnjeno v desetih letih.²⁶ Po izteku tega roka je Ludvik Rudolfu in sinovoma takrat že pokojnega Dipolda zastavo podaljšal, in sicer na račun novega dolga 1500 mark.²⁷ Zastavo je leta 1364 potrdil tudi avstrijski vojvoda Rudolf IV.,²⁸ 1367 pa še njegova brata Albreht in Leopold,²⁹ ki so med tem prevzeli oblast na Tirolskem. Gospostvo Steinach je ostalo v posesti rodbine do marca 1371, ko je briksenski škof Janez izplačal zastavno vsoto Dipoldovima sinovoma;³⁰ že dve leti pred tem sta mu Albreht in Leopold zastavila posestni kompleks za 2000 mark,³¹ a zgolj na pergamentu. Katzensteinerja sta posest lahko uživala do dejanske povrnitve dolga.

Gospostvo Haselburg pri Bolzanu je Ludvik V. podelil v fevd Rudolfu Katzensteinerju konec marca 1350;³² in sicer skupaj z vso posestjo, ki so jo tam pred tem imeli Greifensteinski. To je bila še ena od tirolskih plemiških rodbin, ki je zagrizeno nastopala proti oblasti Wittelsbachov do pomladi 1350, ko je njihov srditi odpor

²¹ HHStA, HS W 209, fol. 100'; HHStA, HS W 209, fol. 124'.

²² HHStA, HS W 209, fol. 124'.

²³ HHStA, HS B 129, fol. 26'.

²⁴ Pettenegg, *Die Herren von Aufenstein*, str. 65–67.

²⁵ Pettenegg, *Die Herren von Aufenstein*, str. 65–67; Pfeifer, *Engelmar von Vilanders*, str. 43. Junija 1347 je Ludvik gospostvo celo podelil Frideriku in Konradu Aufensteinskima v zameno za obljubljeni vojaški pomoč, vendar sta omenjena že slaba dva meseca zatem prestopila na Karlovo stran, Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, prvi del, str. 304–305; Huber, *Vereinigung Tirols mit Österreich*, št. 107, str. 163.

²⁶ HHStA, HS B 129, fol. 26'–28.

²⁷ HHStA, HS W 209, fol. 124'.

²⁸ DAB, O. A. 426.

²⁹ BayHStA, HU Brixen 57.

³⁰ Toniati-Zaccaria, *Die Urkunden des bischöflichen Archivs*, št. 136, 140.

³¹ BayHStA, HU Brixen 58.

³² Röggel, *Schloß Greifenstein*, str. 250–251.

dokončno strl Ludvikov glavar Konrad Teck. Odvzel jim je posest in jih izgnal iz dežele.³³ Gospodstvo je kot najstarejši od Katzensteinerjev najverjetneje prejel v fevd Rudolf I., stric obravnavanih bratov.³⁴ Katzensteinski so ga imeli v posesti dobrih 8 let, potem pa ga je Rudolf II. po enoletnih pogajanjih odprodal Frideriku Greifensteinskemu, ki se je medtem očitno pomiril z mejnim grofom Ludvikom. Ta mu je gospodstvo podelil junija 1357, potem ko je Friderik že marca dosegel dogovor s Katzensteinerjema o rešitvi zastave(!) za 600 funtov merancev.³⁵ Do dokončnega odkupa celotne greifensteinske posesti, ki je med drugim vključevala tudi hiši v Bolzanu in »St. Andre«, je prišlo maja 1358.³⁶

Deželsko sodišče Gries, ki sta ga Dipold in Rudolf aprila 1354 prejela v zastavo za 640 mark in 4 funte,³⁷ je v 14. stoletju sodilo med štiri ekonomsko najdonosnejše tirolske urade.³⁸ Obsegalo je širše območje Bolzana. Do leta 1347 je imel sodišče v zastavi že omenjeni Engelmar Villanders,³⁹ medtem ko nam razmere v vmesnem obdobju niso poznane. Kot kaže, sta Katzensteinerja sprva zasedala tudi funkcijo bolzanskega mestnega sodnika (*mit auserem und innerem gericht ze Bozen*), leta 1355 se v tej vlogi pojavlja neki Englein, medtem ko se Rudolf in Dipold omenjata le še kot sodnika v Griesu. Ta donosni urad sta imela v rokah vsaj do konca leta 1357.⁴⁰

Med uradi, ki jih je Dipold prejel v zastavo za svoje usluge Ludviku Brandenburškemu, se je znašel celo t. i. münchenski Breuamt – pivovarski urad.⁴¹

Poleg navedenih uradov je Dipold kot varuh upravljal tudi s posestjo mladoletnih Osvalda in Ciprijana z Villandersa. Njun oče Tāgen je umrl pred februarjem 1346⁴² in ni povsem jasno, na kakšen način je Dipold postal varuh njegovih otrok, saj se je

³³ Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, drugi del, str. 19–20; Prepis listine ddo. 1. april 1350, s katero se brata Janez in Friderik Greifensteinska odpovedujeta gospodstvom Haselburg in Greifenstein in obljubljata odhod iz dežele v HHStA, HS B 128, fol. 30.

³⁴ Domneva temelji na ustaljeni praksi, v skladu s katero je bil nosilec fevdov vedno senior rodbine. Sicer so na Haselburgu dokumentirani vsi trije Katzensteini: oktobra 1350 je Dipold tam izvršil neki pravni posel (TLA, Urk. II 348), januarja 1351 se Ludvik V. obrača na Rudolfa I. (umrl je februarja 1352) kot nosilca fevda, ko iz mase gospodstva izvzame 100 mark rente za jutro Greifensteinerjevi vdovi (HHStA, HS B 129, fol. 63'), marca 1357 pa se Dipold in Rudolf II. skupaj pogajata Friderikom Greifensteinskim o pogojih vrnitve gospodstva slednjemu (HHStA, AUR 1357–III–27).

³⁵ HHStA, AUR 1357–II–27; BayHStA, KBAA 1155, fol. 422'.

³⁶ TLA, P. 684. Katzensteini se omenjajo še v potrdilni listini, ki jo je Frideriku leta 1363 izstavil Ludvikov sin Majnhard (BayHStA, Grafschaft Tirol Urkunden 178).

³⁷ HHStA, HS W 209, fol. 103–103' = BayHStA, KBAA 1155, fol. 300'–301.

³⁸ Pfeifer, *Engelmar von Vilanders*, str. 41; prim. tudi Pfeifer, *Neuer Adel*, str. 4–5.

³⁹ Pfeifer, *Engelmar von Vilanders*, str. 41.

⁴⁰ Obermair, *Bozen Sud – Bolzano Nord* 1, str. 335, št. 677 = Koch, *Urkunden Ludwig des Brandenburgers*, str. 136; BayHStA, KBAA 1155, fol. 134.

⁴¹ Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I., št. 109, str. 169.

⁴² Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, prvi del, str. 290; HHStA, HS B 127, fol 52–53', 93'–95.

to zgodilo več kot leto pred njegovo prvo znano omembo na Tirolskem.⁴³ V zvezi s tem varuštvom je prišlo tudi do ženitne pogodbe, s katero so Ciprijanu za ženo dodelili Dipoldovo hčer Elizabeto. V sklop villanderških posesti je sodil urad Enn/Egna (danes Neumarkt) v neposredni bližini Caldiffa, ki so ga prepuščali v upravo Bertoldu z Gufidauna; ohranjeno je potrdilo o obračunu urbarialnih prihodkov in izdatkov za leto 1355, ki ga je Dipold opravil z Bertoldom.⁴⁴ Leta 1356 je Dipold z Elizabetinim zaženilom Villandersoma pomagal rešiti iz zastave deželnokežji urad Runkelstein, ki ga je pozneje kot doto dobila v užitek Elizabeta,⁴⁵ v dokumentih pa se omenja tudi neki dvor (*gut*) v Klausnu pri Säbnu/Sabioni, ki ga je Dipold prodal v imenu Osvalda in Ciprijana.⁴⁶

Dipoldove funkcije na dvoru in diplomatska odposlanstva

Vojaški uspehi in zasluge so Dipoldu že kmalu odprli pot do vidnejših funkcij v Ludvikovi upravi na Tirolskem. Prvi indic, ki kaže na njegov visoki položaj in ugled v spremstvu brandenburškega mejnega grofa, datira v božični čas leta 1351. Takrat se je Dipold po nekajmesečnem poletno-jesenskem bivanju doma v Šaleški dolini in urejanju rodbinskih zadev pridružil Ludviku na Brandenburškem, kjer je prišlo do nasledstvenega dogovora med člani wittelsbaške dinastije, in kot priča prisostvoval podpisu dedne rodbinske pogodbe med mejnim grofom Ludvikom in njegovimi brati. Pri pogodbi, ki je bila sklenjena v Luckau in je ena v nizu nasledstvenih dogovorov bavarske dinastije po smrti cesarja Ludvika IV. (po landsberški pogodbi 1349, ki je ponovno uvedla delitev Bavarske na Zgornjo in Spodnjo), je šlo za delitev teritorijev zgornjebavarske linije. Ludvik V. se je v zameno za samostojno vladavino v zgornjebavarski vojvodini, ki jo je pozneje združil s Tirolsko, v korist bratov Ludvika Rimljana in Ota odpovedal udeležbi pri oblasti v mejni grofiji Brandenburg.⁴⁷ Pričanje Dipolda Katzensteinerja pri tej pomembni pogodbi – dejansko gre za serijo listin s posameznimi določili dogovora, ki sta si jih vzajemno izstavila oba Ludvika, pri čemer je v petih Dipold izrecno naveden kot priča⁴⁸ – vsekakor kaže na njegov vidni položaj v spremstvu Ludvika V.

⁴³ V enem od Ludvikovih registrov se je ohranil nekoliko skrajšan tekst potrditve Osvaldove listine, s katero je (s konsenzom sorodnikov, ki so navedeni kot priče) postavil Dipolda za svojega varuha. Iz tega bolj ko ne registnega vpisa ni razvidno, kdaj je bila ta Osvaldova listina izstavljena. TLA, HS 59, fol. 76 in še krajše v: HHStA, HS W 209, fol. 114 (1356–XI–7). Na začetku (1346) se kot Osvaldovi in Ciprijanovi varuhi omenjajo njuna sorodnika Engelmar in Eckhard, imenovan Troespertz z Vilandersa, ter Bertold Rubeiner, HHStA, HS B 127, fol 52–53', 93'–95.

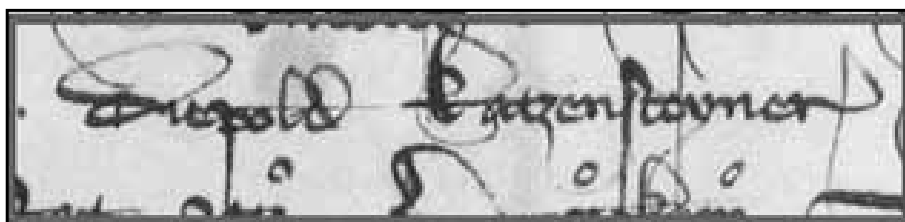
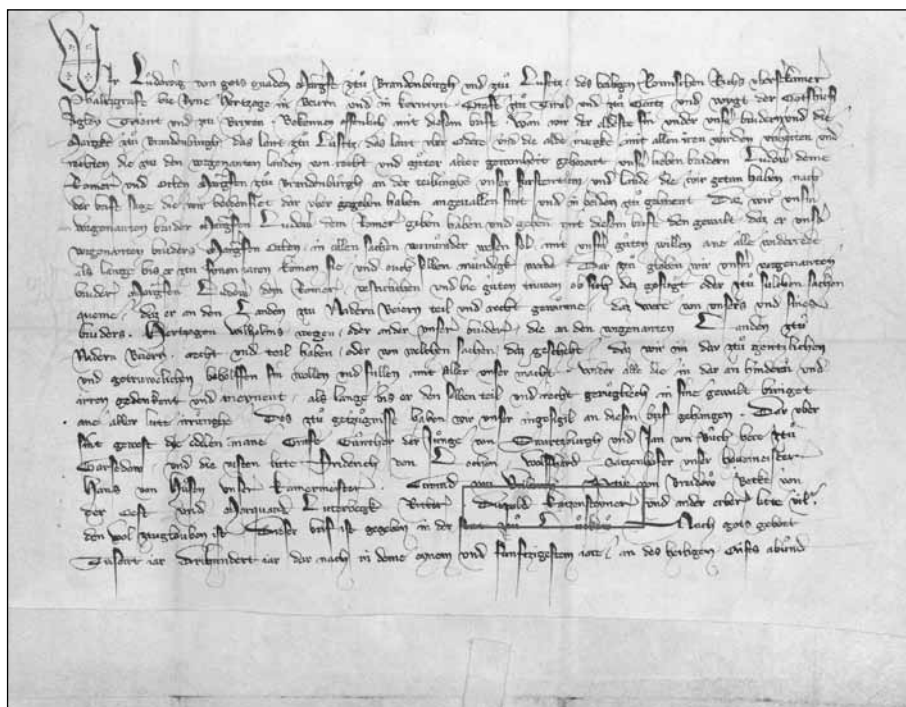
⁴⁴ TLA, Urk. II, 210 (1356–X–7).

⁴⁵ TLA, HS 59, fol. 57; Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I, št. 124, str. 184–185.

⁴⁶ TLA Urk. II, 397 (1355–IX–12); TLA Urk. II, 905/1 (1356–IV–7); TLA Urk. II, 905/2 (1358–VII–22).

⁴⁷ Spindler, *Handbuch der bayerischen Geschichte*, str. 200–201.

⁴⁸ BayHStA, KB Urk. 26279, 26278, 26277; BayHStA, Geheimes Archiv, Hausurkunden 280, 1961; Wittmann, *Monumenta Wittelsbacensia*, št. 328, 329, str. 416–420; Riedel, *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, št. DCCCCLXI, DCCCCLXII, DCCCCLXIII, str. 338–342.

Slika 1. Ena od listin dedne pogodbe rodbine Wittelsbach, izstavljena s strani Ludvika Brandenburškega, v kateri je Dipold Katzensteiner naveden kot priča, BayHStA, Geheimes Archiv, Hausurkunden 1961 (1351–XII–24).

Dipoldovo vlogo in pomen na Ludvikovem dvoru na poseben način osvetljujejo diplomatska odposlanstva, ki jih je opravljal v prvi polovici petdesetih let. Ob koncu leta 1351, ravno v času omenjenih zgornjebavarskih nasledstvenih pogajanj, je florentinska republika zaprosila Ludvika V. za vojaško pomoč v vojni proti milanskim Viscontijem. Odposlanstvo na Tirolsko je vodil nihče drug kot slavni literat Giovanni Boccaccio, ki pa se z Ludvikom zaradi odsotnosti ni sestal. Mejni grof je na florentinske prošnje odgovoril šele na začetku marca 1352, in sicer je v Firence poslal Dipolda Katzensteinerja, kateremu je dal vsa pooblastila v pogajanjih o sklenitvi zavezništva. Poverljivo pismo, ki ga je Dipold odnesel v Firence, zelo nazorno kaže zaupanje, ki ga je užival pri svojem gospodu. V njem ga Ludvik označuje kot svojega familiarja in sekretarja, ki mu daje »*plenum mandatum ac liberam potestatem*«¹ za sklenitev zavezništva s Florentinci »*tam de numero hominum cum galeis et barbutis armato-*

rum, quam pro summa pecunie pro hiis exponenda«. ⁴⁹ Dipold se je vrnil na Tirolsko brez dogovora, saj za Florentince, kot so sporočali Ludviku v pismu z dne 27. marca, pogoji, ki jih je postavil Katzensteiner, niso bili sprejemljivi. ⁵⁰ Dejanski vzrok so bile previsoke Ludvikove denarne zahteve; Firenze so se namreč istočasno pogajale tudi s Karlom IV. ⁵¹ Konec maja se je Dipold že odpravljal na novo diplomatsko misijo, tokrat na Ogrsko. Podrobnosti v zvezi s tem njegovim prvim ogrskim odposlanstvom niso poznane, ⁵² Ludvik pa ga je leta 1356 še enkrat poslal k ogrskemu kralju Ludviku Anžujskemu, tokrat s polnimi pooblastili za sklenitev zveze med njima in Albertom Habsburškim, naperjene proti Karlu IV. ⁵³ Medtem se je Dipold leta 1354 v Ludvikovi službi mudil še v Benetkah in Lombardiji; vsekakor v kontekstu vojskovanja in sklepanja zvez na območju severne Italije v tem času. ⁵⁴

Dipold se je uvrščal med Ludvikove dvorne svetnike. Kot tak se izrecno omenja vsaj trikrat, ⁵⁵ njegovo udejstvovanje v dvorni upravi pa dokazujejo številni zaznamki v registraturnih knjigah, kjer je naveden kot *commissor* (pooblastitelj) ali *so-commissor*. S temi zaznamki so bile v registrih opremljene listine, ki so jih v imenu deželnega kneza v njegovi odsotnosti izstavili deželni glavar oz. tudi drugi dvorni svetniki (v slednjem primeru običajno po dva ali trije skupaj). ⁵⁶ V ohranjenih Ludvikovih registrih se Dipold v letih 1348–56 kot *commissor* omenja okoli tridesetkrat, ⁵⁷ kar je nedvomno še en dokaz za njegovo nezanemarljivo vlogo v upravi Ludvikove Tirolske.

V času intenzivnega služenja na Tirolskem sta Dipold in Rudolf vendarle utegnila občasno ohranjati stike z domovino; očitno toliko, kolikor je bilo potrebno za vzdrževanje suverenosti na domačem gradu in ohranjanje dobrih odnosov s Celjskimi. V desetletju 1347–58 sta se na spodnjem Štajerskem dokumentirano mudila štirikrat. Leta 1351 so njuno prisotnost terjale urgentne razmere v Šaleški dolini. Trenja med Celjskimi in Ptujskimi v tem prostoru so tedaj dosegla vrhunec. Glavno torišče spopada je bil prav grad Katzenstein, kjer so se križali interesi obeh rodbin. Seveda se je to še najbolj tikalo članov razdvojene rodbine Katzensteinskih. Kot kaže, je v tem času na gradu dominirala veja ptujskih vazalov Wulfinga Polana. Dipold III., oče Dipolda IV. in Rudolfa II., se je namreč leta 1334 moral odpovedati svojemu delu gradu v korist Ptujskih, ⁵⁸ kmalu zatem pa je postal njegov brat Rudolf I. žovneški

⁴⁹ Hormayr, *Urkundenbuch*, št. LXX/2, str. CXXXIII; prim. Baum, *Margarete Maultasch*, str. 144.

⁵⁰ Hortis, Giovanni Boccacci, str. 279–280.

⁵¹ Widder, *Itinerar und Politik*, str. 147.

⁵² Znan je le podatek, da je Dipold 22. maja 1352 za to pot prejel 100 ducatov (BayHStA, KBAA 1155, fol. 14'); prim. Freyberg, *Beurkundete Geschichte*, str. 161.

⁵³ TLA, Cod. 59, fol. 66; Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I.*, str. 245, pril. na str. 256–257.

⁵⁴ BayHStA, KBAA 1155, fol. 315'; Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, drugi del, str. 39.

⁵⁵ HHStA, HS W 209, fol. 101'; TLA, HS 109, fol. 6–7; BayHStA, KBAA 1155, fol. 165'–166.

⁵⁶ Hörmann, *Registerwesen*, str. 44, op. 208, str. 286–293.

⁵⁷ Na več mestih v kodeksih: BayHStA, KBAA 1180; BayHStA, KBAA 1155; TLA, HS 109; TLA, HS 59; HHStA, HS W 209.

⁵⁸ Loserth, *Archiv Stubenberg*, št. 52, str. 80; Kos, *Vitez in grad*, str. 294; Ravnikar, *Žovneško-ptujski odnosi*, str. 80.

kastelan na gradu v Laškem.⁵⁹ Njuna veja rodbine je bila očitno odrinjena z gradu, kar je bil morda tudi razlog, da je naslednja generacija iskala priložnosti na tujem. Spomladi ali pa že proti koncu zime 1351 so, kot kaže, Celjski izkoristili nasprotja med obema vejama in se s Ptujskimi spustili v fajdo za Katzenstein. Po mnenju Toneta Ravnikarja je bil to za Celjske eden od ključnih korakov pri zaokroževanju posesti v Šaleški dolini; desetletje pred tem so zaključili »prevzem« krških fevdov, proti koncu petdesetih let pa so rešili vsaj tako pomemben spor s Turnskimi.⁶⁰ O samem poteku spopada pravzaprav ne vemo nič, vsekakor pa lahko domnevamo, da sta bila v njem aktivno udeležena prekaljena tirolska borca Dipold in Rudolf. Vsekakor sta se v tem času dokumentirano mudila na Štajerskem. Med 20. marcem in 15. majem sta bila kot kreditojemalca, poroka ali overovatelja vpletena v več finančnih poslov v krogu celjske klientele,⁶¹ 30. maja pa sta nedvomno prisostvovala sodni poravnavi med Friderikom Celjskim in Herdegenom Ptujskim glede omenjene fajde. Razsodba se je (v skladu z izidom spopada) glasila v prid celjski stranki; Ptujski so z izjemo t. i. Geyerjevega stolpa izgubili vse kactzensteinske posesti, s tem pa sta Dipold in Rudolf prišla v posest rodnega gradu, ki se mu je njun oče pred skoraj dvema desetletjema moral odpovedati.⁶² Rudolf se je na Katzensteinu mudil spet med aprilom in julijem 1353,⁶³ v času od oktobra 1355 do februarja 1356 pa sta se domov vrnila oba.⁶⁴

V tem času sta se brata začela navezovati tudi na Habsburžane. Aprila 1357 sta bila na Dunaju in takrat jima je vojvoda Albert II. za 8000 dukatov zastavil grad Strehau na Zgornjem Štajerskem,⁶⁵ ki sta ga sicer dve leti zatem proti odplačilu prepustila Frideriku Celjskemu.⁶⁶ Rudolf je na začetku šestdesetih let za nekaj časa verjetno stopil v habsburško službo. Morda se nanj nanaša vest, ki se tiče odposlanstva nadvojvode Rudolfa IV. septembra 1363 v Furlanijo.⁶⁷ Takrat je Rudolf na Dunaju posedoval tudi lastno hišo.⁶⁸

⁵⁹ Kos, *Vitez in grad*, str. 294.

⁶⁰ Ravnikar, *V primežu*, str. 247–249, 406.

⁶¹ ARS, SI AS 1063, št. 4112 (1351–III–20); SI AS 1063, št. 6258 (1351–V–12); SI AS 1063, št. 4113 (1351–V–12); SI AS 1063, št. 4114 (1351–V–15) (tiposkript CKSL; regesti v: Thomas, *Cillier Urkunden* III, št. 130–133, str. 362–363). (19. januarja je Rudolf še dokumentiran na gradu Tirol, HHStA, HS W 209, fol. 109).

⁶² Podrobno o tem Ravnikar, *Žovneško-ptujski odnosi*, str. 80.

⁶³ ARS, SI AS 1063, št. 6776 (1353–IV–17) (tiposkript CKSL); StLA, Urk. 2473^{b, c} (1353–V–4); ARS, SI AS 1063, št. 4136 (1353–VII–4) (tiposkript CKSL; regist v: Thomas, *Cillier Urkunden* III, št. 160, str. 369).

⁶⁴ ARS, SI AS 1063, št. 4591 (1355–X–18); SI AS 1063, št. 4146 (1355–XI–19); SI AS 1063, št. 4147 (1355–XI–21) (tiposkript CKSL; regesti v: Thomas, *Cillier Urkunden* IV, št. 173–175, str. 293–294); SI AS 1063, št. 6292 (1356–II–1) (tiposkript CKSL).

⁶⁵ HHStA, HS B 6, pag. 114.

⁶⁶ ARS, SI AS 1063, št. 4596 (1359–I–2) (tiposkript CKSL; regist v: Thomas, *Cillier Urkunden* III, št. 202, str. 300).

⁶⁷ Med Rudolfovimi ambasadorji se omenja »Volricus Cacistayner« (Zahn, *Austro-Friulana*, št. 165, str. 208). Domneva, da se za tem imenom skriva Rudolf II., temelji na dejstvu, da v rodbini Katzensteinerjev ni nobenega Ulrika in pa da se v dokumentu ob njem omenja Hans Šteberški (»Jancili de Steybercz«), ki ga ob Rudolfu II. srečamo še v dveh, približno leto mlajših listinah (Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I, št. 147, 148).

⁶⁸ Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I, št. 136, 137, str. 197–199. O odnosu s Habsburžani prim. tudi Ravnikar, *Žovneško-Ptujski odnosi*, str. 81.

Dobro desetletje po prihodu na Tirolsko se je Dipoldova življenjska pot končala. Zadnjič se omenja živ 11. januarja 1358, ko je prodal svoj del neke hiše z vinogradom v Neumarktu,⁶⁹ v poravnavi sporov z Greifensteini 17. aprila pa je že naveden kot mrtev.⁷⁰ Vzrok njegove smrti ni znan, umrl je star nekje med 40 in 50 let. Po Dipoldovi smrti se je tudi Rudolfova dejavnost na Tirolskem omejila na najnujnejše posle v zvezi s tamkajšnjo posestjo in njenim upravljanjem. Pravzaprav je bila njegova dejavnost usmerjena v postopen umik iz dežele. Od poletja 1358 se je težišče njegovega delovanja opazno preneslo domov na Štajersko. Decembra naslednjega leta je z Ludvikom Brandenburškim obračunal vse še preostale terjatve, ki so znesle skupaj 3000 mark pernerjev meranskega denarja, in ki mu jih je mejni grof nakazal na že obstoječi zastavi uradov Kaldif in Steinach.⁷¹ 1. januarja 1361 je bil odplačan dolg za Kaldif,⁷² zadeve v zvezi z deželskim sodiščem Steinach pa so bile dokončno rešene šele leta 1371, ko ga je od Rudolfa odkupil briksenski škof.⁷³ Medtem je Rudolf, ki je posle vodil tudi v imenu svojih nečakov Dipolda VI. in Rudolfa III., poravnal posestni spor z izgnanimi, a medtem že rehabilitiranimi Greifensteini, in jim odprodal gospostvo Haselburg z vso pripadajočo, nekdanj vzeto jim posestjo.⁷⁴ S tem je bila katzensteinska tirolska epizoda končana. Dipoldova sinova v gorati deželi, ki je medtem postala habsburška, nista iskala priložnosti. Edini razlog, ki bi lahko še nekaj časa preprečeval popolno prekinitev rodbinskih vezi s Tirolsko, je prenehal obstajati s smrtjo Dipoldove hčerke Elizabete (pred letom 1374⁷⁵), žene Ciprijana z Villandersa; morebitnih otrok iz tega zakona v virih zaenkrat nismo zasledili.⁷⁶

Problem katzensteinskih bratov v historiografiji

Dipold in Rudolf Katzensteinska nikakor nista ostala neopažena v kontekstu Ludvikovega udejstvovanja na Tirolskem. Navajajo ju tako bavarski kot tirolski pisci, ki so se s to temo ukvarjali od prve polovice 19. stoletja dalje. Če je bila dosedanja historiografija razmeroma uspešna pri ugotavljanju izrednega pomena, ki sta ga brata, še posebej Dipold, imela v krogu Ludvikove klientele, pa nasprotno ni imela uspeha pri njuni identifikaciji. Vedno ju je obravnavala kot pripadnika plemiške rodbine, ki naj bi izvirala bodisi iz Bavarske bodisi iz Tirolske, za kar

⁶⁹ HHStA, HS W 209, fol. 6.

⁷⁰ Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin* I, št. 114.

⁷¹ HHStA, HS W 209, fol. 124', št. 798.

⁷² HHStA, HS W 209, fol. 124', št. 799.

⁷³ DAB, OA, listina št. 426 (1364–IV–9); BayHStA, HU Brixen 57 (1367–VII–18), HU 58 (1369–VI–16); Toniati-Zaccaria, *Die Urkunden des bischöflichen Archivs*, št. 136 (1371–III–12), št. 140 (1371–V–31).

⁷⁴ TLA, P 684 (1358–V–16); BayHStA, Grafschaft Tirol Urkunden 178 (1363–I–11).

⁷⁵ Torggler, *Besitzergeschichte des Burg Runkelstein*, str. 221–222. Torggler sicer na podlagi posrednih dokazov sklepa, da je bil Ciprijan že leta 1346 drugič poročen s Katarino Tobhan, vendar takšnemu naziranju odločno nasprotujejo ohranjeni originalni viri, prim. zgoraj, op. 45.

⁷⁶ Ciprijanova Listina o poravnavi z Bertoldom z Gufidauna z dne 7. februarja 1367, v kateri se Elizabeta zadnjič omenja v virih, govori le zelo nedoločno o »vseh njenih dedičih«, TLA, Urk. II. 980-2.

pa ni zmogla navesti prepričljivih dokazov. Vzrok za te zmote tiči v dejstvu, da je Katzenstein na nemškem govornem območju dokaj pogosto ime za grad, zaradi česar ni presenetljivo, da sta gradova s takim imenom obstajala tako na Tirolskem kot tudi na Bavarskem.

Grad Katzenstein na Južnem Tirolskem, s katerim so Dipolda in Rudolfa povezovali nekateri tirolski zgodovinarji, stoji nad Sinichom v neposredni bližini Merana. Na tem mestu je že v 13. stoletju stal stolp, ki je bil sedež goriško-tirolske ministerialne rodbine Katzenstein. Zgolj kot priče v goriško-tirolskih listinah se sredi 13. stoletja omenjata Koncij (*Concius*) in Konrad, v devetdesetih letih pa še Koncelin (*Concelinus*).⁷⁷ V prvi polovici 14. stoletja se sledi za to rodbino izgubijo, gradu pa na podlagi znanih virov ni mogoče povezati z Rudolfom in Dipoldom. Literatura, ki takšno povezavo zagovarja, se opira zgolj na identično rodbinsko ime.⁷⁸ Nasprotno pa obstaja dokaz, da je v času, ko sta bila Rudolf in Dipold aktivna na Tirolskem, na stolpu Katzenstein rezidirala neka druga rodbina z istim imenom (morda istovetna z zgoraj omenjeno); leta 1353 je namreč Ludvik Brandenburški omenjeni stolp podelil Otonu, sinu pokojnega Kristjana *von Kaczenstein*.⁷⁹

Na drugi strani nekateri pisci uvrščajo omenjena brata med bavarsko plemstvo. Tako npr. že Freyberg v prvi polovici 19. stoletja,⁸⁰ nagibanje k takemu mnenju, čeprav ne eksplicitno izraženo, pa je mogoče zaznati tudi v še danes temeljni Haugovi razpravi o vladavini Ludvika Brandenburškega na Tirolskem.⁸¹ Sicer se nobeden od teh ne spušča v podrobno identifikacijo rodbine ali njenega izvirnega gradu, bi se pa te domneve utegnile nanašati na grad Katzenstein pri Dischingenu, danes v zvezni deželi Baden-Württemberg, neposredno na meji z Bavarsko, v 14. stoletju pa v sklopu zgornjebavarske vojvodine. Tedaj je imela grad v posesti stranska veja rodbine Hürnheim, ki je prevzela imenovanje po Katzensteinu, vendar Dipolda in Rudolfa ni mogoče umestiti v njihovo genealogijo.⁸²

V slovenski historiografiji je prve indice, ki so namigovali na povezavo šaleških Katzensteinov s Tirolsko, objavil Franc Komatar v svojih regestih iz turjaškega grajskega arhiva leta 1906.⁸³ Podatki, ki kažejo sorodstvene in poslovne vezi z južnotirolskima plemiškima rodbinama Villanders in Greifenstein ter navezanost na mejnega grofa Ludvika Brandenburškega, dolgo časa niso vzbujali prevelike pozornosti. Pravzaprav je bil v literaturi upoštevan le eden izmed dokumentov, ki

⁷⁷ Wiesflecker, *Regesten Görz-Tirol* I, št. 654, 659, 664, 830¹ (str. 172–175, 229); II, št. 854, str. 219; Bitschnau, *Burg und Adel*, str. 290.

⁷⁸ Npr. Röggel, *Das Schloß Greifenstein*, str. 192. Takšno razlago povzemajo tudi nekatera poljubna dela, npr. Weber, *Das Land Tirol*, str. 406; Caminiti, *Führer zur Besichtigung der Burgen*, str. 187.

⁷⁹ HHStA, HS W 209, fol. 6'.

⁸⁰ Freyberg, *Beurkundete Geschichte*, str. 154.

⁸¹ Ko npr. piše o Dipoldu in Rudolfu v kontekstu Ludvikove pritegnitve bavarskega plemstva k upravi na Tirolskem (Haug, *Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung*, drugi del, str. 14), ali pa v kontekstu udeležbe bavarskih plemičev pri Ludvikovem vojaškem pohodu v Furlanijo 1353 (prav tam, str. 37).

⁸² Bauer, *Versuch einer urkundlichen Geschichte*, str. 155.

⁸³ Komatar, *Schloßarchiv Auersperg* (MMK 19), št. 115, str. 182; št. 124, str. 186.

Slika 2. Lokacija nekdanjega gradu Katzenstein s cerkvijo sv. Florjana, foto M. B.; desno ostanki gradu, ki so jih odkrila arheološka izkopavanja, foto Tone Ravnikar; fototeka Muzeja Velenje.

razkriva, da je bil Ciprijan Villanders zet Dipolda Katzensteinerja. Tolmačen je bil v duhu dokazovanja pomena in vpliva, ki ga je rodbina izkazovala s poročanjem prek deželnih meja.⁸⁴

Šele ponovna obravnava turjaškega listinskega arhiva – Katzensteini so bili namreč sorodstveno povezani tudi s Turjaškimi, zaradi česar je danes del njihovega arhiva med turjaškimi listinami – v kontekstu priprave nove edicije, je privedla do novih spoznanj.⁸⁵ Poglobljen študij omenjenega listinskega gradiva skupaj s širše usmerjeno arhivsko raziskavo, ki je razkrila pogosto pojavljanje Dipolda Katzensteinerja v registraturnih zaznamkih registrov Ludvika Brandenburškega,⁸⁶ je nakazal, da so vezi Katzensteinskih s Tirolsko precej globlje, kot se je sprva dozdevalo. Z vključitvijo tudi vseh listinskih virov v relevantnih arhivih je bila dokončno potrjena identiteta Rudolfa in Dipolda, ki sta se v letih 1347–58 pojavljala na Tirolskem oz. v službi ali spremstvu tirolskega deželnega kneza. Grbovne podobe na pečatih listin, ki sta jih brata izstavila na Tirolskem, ne puščajo nobenih dvomov, da sta pripadala rodbini z gradu Katzenstein v Šaleški dolini. Katzensteini so uporabljali t. i. govorečo grbovno podobo. Na ščitu je bila upodobljena vzpenjajoča se, na zadnjih nogah stoječa mačka (*katze*) s sprednjimi šapami molečimi naprej. Celotna

⁸⁴ Prim. Ravnikar, *V primežu*, str. 436.

⁸⁵ Preinfalk-Bizjak, *Turjaška knjiga listin I*.

⁸⁶ Ludvikovi registri se danes nahajajo v hrambi HHStA (HS R 55, B 126, B 127, B 128, B 129, W 210), BayHStA (KAA Cod. 1155/2, KAA Cod. 1155/3, KAA Cod. 1180, KAA Cod. 4841) in TLA (Cod. 20, Cod. 129).

Slika 3. Pečata bratov Dipolda IV. (levo) in Rudolfa II. (desno) s Katzensteina.

Napisa: [S · D]IEPOLLDI · D · CHATZCENSTAIN; S · RVDOLFI · DE · CHATZNSTAIN.

Pečata visita na listinah: ARS 1063, št. 4146 (1355–XI–19) in št. 4174 (1359–IV–24); identična odtisa tudi na listinah v TLA, Urk. II 910 (1356–X–7) in Urk. P 684 (1358–V–16).

grbovna podoba je vključevala še šlem s šlemnim pregrinjalom in šlemno okrasje v obliki dveh ali treh kamnitih stopnic (*stein*), na katerih je sedela ali pa se po njih vzpenjala mačka. Takšen celotni grb je upodobljen na nagrobni plošči Rudolfa I.,⁸⁷ medtem ko so posamezni člani rodbine v svoje pečate prevzeli posamezne sestavne dele: Dipold ščit z mačko,⁸⁸ Rudolf pa šlem s šlemnim okrasjem (sedečo mačko na kamnitih stopnicah).⁸⁹

V zvezi s Katzensteinskimi na Tirolskem vseeno ostaja še en nerešen problem. Čeprav je identifikacija Dipolda IV. in Rudolfa II. na podlagi listin in pečatov nesporna in je kronologija njunega udejstvovanja pod Ludvikom V. v letih 1347–58 bolj ali manj znana, pa obstaja neki vir, ki ga v ta kontekst le težka umestimo. Na južni steni briksenske stolnice je danes vzdana nagrobna plošča Rudolfa Katzensteinerja. V stari cerkvi je pokrivala njegov grob, ki je ležal v stranski kapeli sv. Kristoforja, prav tako na južni strani.⁹⁰ Resch ga je v svojem opisu stare briksenske stolnice označil kot: »*epitaphium authenticum Rudolphi de Kazenstain, in cuius insignibus catus super selam, scala super galeam clausam, in summitate tamen paululum apertam, inferius est scutum, in quo iterum catus cernitur.*« Na podlagi tega nedvoumnega opisa in kot je razvidno tudi iz samega nagrobnika, gre nedvomno za grb šaleških Katzensteinov, problem pa tiči v napisu; ta namreč sporoča, da je omenjeni Rudolf umrl leta 1352! To nikakor ne more biti Rudolf II., ki je živel vsaj še leta 1369 (kot mrtev se omenja 12. marca 1371)⁹¹ in se vsa leta med tem redno pojavlja v listinah.

⁸⁷ Danes vzdan na severni steni škofijske cerkve v Briksnu.

⁸⁸ ARS, SI AS 1063, št. 4146 (1355–XI–19); SI AS 1063, št. 4147 (1355–XI–21) (tiposkript CKSL; regesta v: Thomas, *Cillier Urkunden* III, št. 174–175, str. 294); TLA, Urk. II 910, 1356; BayHStA, KB Urk. 29656, 1356.

⁸⁹ ARS, SI AS 1063, št. 4595 (1358–VII–28); SI AS 1063, št. 4174 (1359–IV–24) (tiposkript CKSL; regesta v: Thomas, *Cillier Urkunden* IV, št. 196, 208, str. 299–301); SI AS 1063, št. 6336 (1359–VI–28); SI AS 1063, št. 4190 (1361–VII–13/20) (tiposkript CKSL); TLA, Urk. P 684, 1358–V–16.

⁹⁰ Resch, *Documenta veteris ecclesiae*, str. 4.

⁹¹ StAB, Urkunden Brixen 1783, objava v: Toniati-Zaccaria, *Die Urkunden des bischöflichen Archivs*, št. 136.

Nagrobnik lahko pripada le njegovemu stricu Rudolfu I. Zaenkrat sicer ne poznamo kakšnih prepričljivih indicev, ki bi ga povezovali s Tirolsko, določene okoliščine pa je vseeno mogoče interpretirati v tem kontekstu. Že Dušan Kos je na podlagi spodnještajerskega gradiva zaznal sodelovanje Rudolfa I. in njegovih nečakov na poslovnem in vojaškem področju nekako od leta 1351 dalje.⁹² Tako ni nemogoče, da so na Tirolsko – v spremstvu Ulrika Celjskega – prišli vsi trije skupaj. Takšni razlagi v prid govori še eno dejstvo; marca 1350 je namreč Ludvik V. podelil Rudolfu Katzensteinerju za preteklo in prihodnje zvesto in hvaležno služenje v fevd grad Haselburg. Fevdno pravo je narekovalo podelitev fevda vedno najstarejšemu članu rodbine oz. rodbinske veje. V skladu s tem se zdi možnost, da je fevd prejel Dipoldov stric, ne pa njegov mlajši brat, verjetnejša.⁹³ Rudolf I. je očitno zadnjih nekaj let svojega življenja preživel na Južnem Tirolskem in tam tudi našel svoje zadnje počivališče.

Slika 4. Nagrobna plošča Rudolfa I. Katzensteinerja, vzdana na južni steni stolnice v Briksnu, napis: DNS · RVOLFUS · DE · CHATZENSTAIN · OBIT · ANNO · D(OMI)NI · M · CCC · LII · P(RO)XIMA · DIE · LVNE · ANTE · CARNIS · BREVIVM · IX · KALENDE · MARCII. Foto M. B.

⁹² Kos, *Vitez in grad*, str. 294.

⁹³ Pozneje sta brata fevdne podelitve prejemale skupaj, HHStA, HS W 209, fol. 4.

Itinerar Dipolda Katzensteinerja 1347–1458

- 1347** maj, 9. — grad Tirol (TLA, HS 129, pag. 116)
 oktober, 15. — Sterzing (TLA, HS 129, pag. 176)
- 1348** julij, 20. (ca.) — Innsbruck (BayHStA, KBAA 1180, fol. 53)
 avgust, 22. — Rattenberg (BayHStA, KBAA 1180, fol. 85')
 september, 6. — Nürnberg (HHStA, HS B 129, fol. 26')
 oktober, 3. — Bolzano (TLA, Urk. I, 3418; HHStA, HS B 129, fol. 24)
 oktober, 28. — Bolzano (HHStA, HS B 129, fol. 26')
- 1349** marec, 3. — Bolzano (HHStA, HS B 129, fol. 26'–28)
- 1350** ? — Bolzano (HHStA, HS W 210, fol. 4)
 oktober, 31. — Bolzano (TLA, Urk. II, 348)
- 1351** marec, 20. — (Celje) (ARS, SIAS 1063, št. 4112; reg. v Thomas, Cillier Urkunden III, št. 130)
 maj, 12. — (Celje) (ARS, SIAS 1063, št. 4113; reg. v Thomas, Cillier Urkunden III, št. 131 in SI AS 1063, št. 6258)
 maj, 15. — (Celje) (ARS, SIAS 1063, št. 4114; reg. v Thomas, Cillier Urkunden III, št. 132)
 maj, 30. — Maribor (ARS, SI AS 1063, št. 4583; reg. v Thomas, Cillier Urkunden III, št. 135)
 december, 24. — Luckau (BayHStA, Kurb. Urkunden 26279, 26278, 26277; BayHStA, Geheimes Archiv, Hausurkunden 280, 1961; Quellen und Erörterungen zur bayerische Geschichte 6, št. 328, 329; Codex diplomaticus Brandenburgensis II/2, št. DCCCCLXI, DCCCCLXII, DCCCCLXIII.)
- 1352** februar, 24. — Brixen (HHStA, HS B 129, fol. 77)
 marec, 5. — Bolzano (TLA, HS 20, fol. 54b; obj. v: Hormayr, Werke II, str. CXXXIII; reg. v: Hörmann, str. 356, št. 7)
 ok. 10. mar. — Firence (Baum, Margarete, str. 144)
 nov., 29. — Bolzano (Haug, 2. del. str. 37)
 nov., 29.–30. — Klausen (Haug, 2. del. str. 37)
 december, 5. — Lienz (Haug, 2. del. str. 37)
 december, 9. — Bled (Haug, 2. del. str. 37)
 dec., 19.–20. — Gorica (Haug, 2. del. str. 37)
- 1353** januar, 4. — Bruneck (Haug, 2. del. str. 37)
 januar, 6. — Arnoldstein (Haug, 2. del. str. 37)

	januar, 9.	— Greiffenburg (Haug, 2. del. str. 37)
	januar, 11.	— Bruneck (Haug, 2. del. str. 37)
	januar, 12.	— Brixen (Haug, 2. del. str. 37)
	januar, 28.	— Bolzano (Haug, 2. del. str. 37)
	marec, 17.	— Dunaj (HHStA, HS W 209, fol. 99 ^o –100 = BayHStA, KBAA 1180, fol. 233–233 ^o)
	marec, 16.	— Dunaj (BayHStA, KBAA 1155, fol. 233)
	april, 15.	— Bolzano (BayHStA, KBAA 1155, fol. 242)
1354	januar, 14.	— Bolzano (BayHStA, KBAA 1155, fol. 165 ^o –166)
	februar, 27.	— Bolzano (HHStA, HS W 209, fol. 101 ^o)
	marec, 10.	— Bolzano (BayHStA, KBAA 1155, fol. 314)
	april, 23.	— Sterzing (HHStA, HS W 209, fol. 103–103 ^o = BayHStA, KBAA 1155, fol. 300 ^o –301)
	april, 25.	— Meran (HHStA, HS W 209, fol. 103 ^o , 104 = BayHStA, KBAA 1155, fol. 315–315 ^o)
	junij, 7.	— München (BayHStA, KBAA, 1155, fol. 297–297 ^o)
	oktober, 29.	— Trident (TLA, HS 59, fol. 70)
	november, 21.	— Innsbruck (TLA, HS 109, fol. 83 ^o)
	november, 25.	— (Tirolska) (TLA, Urk. I, 4195)
	december, 5.	— Innsbruck (TLA, HS 59, fol. 100)
1355	januar, 20.	— grad Tirol (TLA, HS 109, fol. 61)
	februar, 2.	— grad Tirol (Obermair, Bozen Süd, št. 665, str. 330)
	februar, 23.	— grad Tirol (TLA, HS 59, fol. 97)
	marec, 1.	— grad Tirol (TLA, HS 109, fol. 31a–31a ^o)
	april, 11.	— grad Tirol (HHStA, HS W 209, fol. 106 ^o = TLA, HS 59, fol. 90)
	maj, 9.	— grad Tirol (TLA, HS 109, fol. 14)
	september, 12.	— Klausen (TLA, Urk. II, 397)
	sept./okt.	— Hall (TLA, HS 59, fol. 102 ^o –103)
	oktober, 18.	— Ptuj (ARS, SI AS 1063, št. 4591; reg. v Thomas, Cillier Urkunden IV, št. 173)
	november, 19.	— (Spodnja Štajerska) (ARS, SI AS 1063, št. 4146; reg. v Thomas, Cillier Urkunden IV, št. 174)
	november, 21.	— (Spodnja Štajerska) (ARS, SI AS 1063, št. 4147; reg. v Thomas, Cillier Urkunden IV, št. 175)
1356	februar, 1.	— (Spodnja Štajerska) (ARS, SI AS 1063, št. 6292)
	februar, 14.	— Bolzano (TLA, HS 59, fol. 55)
	februar, 20.	— grad Tirol (TLA, HS 59, fol. 57)
	april, 3.	— Dunaj (TLA, HS 59, fol. 66)
	april, 4.	— Dunaj (TLA, HS 59, fol. 66; obj. v: Steinherz, Die Beziehungen, str. 256–257)

- april, 6. — Dunaj (BayHStA, KB Urk. 29656)
 september, 7. — (Tirolska) (TLA, HS 109, fol. 8)
 oktober, 7. — (Tirolska) (TLA, Urk. II, 910)
 oktober, 13. — Hall (HHStA, HS W 209, fol. 114)
 oktober, 29. — grad Tirol (HHStA, HS W 209, fol. 114)
 november, 7. — grad Tirol (TLA, HS 59, fol. 76)
 november, 10. — grad Tirol (TLA, HS 59, fol. 76')
 november, 30. — (grad Tirol) (HHStA, HS W 209, fol. 70'–71)
- 1357** marec, 1. — Bolzano (Oberbayerisches Archiv 1847 (8), str. 136–137; Obermair, Bozen Süd, št. 677, str. 335)
 marec, 27. — (Tirolska) (HHStA, AUR, sub dato)
 april, 19. — Dunaj (HHStA, HS B 6, pag. 114)
 april, 22. — Dunaj (ARS, SI AS 1063, št. 6303)
 oktober, 14. — Bolzano (HHStA, HS W 209, fol. 4)
- 1358** januar, 11. — Bolzano (HHStA, HS W 209, fol. 6)

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS), Ljubljana

AS 1063, Zbirka listin (ZL).

Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BayHStA), München

Geheimes Archiv, Hausurkunden

Grafschaft Tirol Urkunden

Hochstift Urkunden (HU) Brixen

Kurbayerische Urkunden (KB Urk.)

Kurbayern Äußeres Archiv (KAA), Cod. 1155, 1180, 4841

Diözesanarchiv Brixen / Archivio Diocesano di Bressanone (DAB)

Oberes Archiv (OA), Urkunden

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Dunaj

Allgemeine Urkundenreihe

Handschriftenreihe (HS): B 6, B 126, B 127, B 128, B 129, R 55, W 209, W 210

Staatsarchiv Bozen / Archivio di Stato Bolzano (StAB)

Bischöfliches Archiv Brixen / Principato vescovile di Bressanone, Urkunden

Tiroler Landesarchiv (TLA), Innsbruck

Urkundenreihen I, II

Parteibriefe (P)

Handschriften (HS) 20, 59, 129

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

Božo Otorepec, Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo 1246–1500 (CKSL)

Rokopisna zapuščina Milka Kosa.

Objavljeni viri

- Hormayr, Joseph von, ed. *Urkundenbuch. Sämmtliche Werke* 2. Stuttgart – Tübingen: I. G. Cotta'sche Buchhandlung, 1821.
- Koch, Mathias, ed. Urkunden Ludwig des Brandenburgers. *Oberbayerisches Archiv für veterländische Geschichte* 8 (1846–1847), str. 136–142.
- Komatar, Franz, ed. Das Schloßarchiv in Auersperg. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 19 (1906), str. 37–58, 99–140.
- Kos, Dušan, ed. Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341. Ljubljana – Celje: Založba ZRC, Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- Loserth, Joh[ann], ed. Das Archiv des Hauses Stubenberg. *Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark* 22. Graz: Historische Landes-Kommission, 1906.
- Obermair, Hannes, ed. *Bozen Sud – Bolzano Nord. Schriftlichkeit und urkundliche Überlieferung der Stadt Bozen bis 1500 / Scritturalità e documentazione archivistica della città di Bolzano fino al 1500* 1. Regesten der kommunalen Bestände / Regesti dei fondi comunali 1210–1400. Bozen/Bolzano: Stadt/Città, 2005.
- Pettenegg, Ed. Eduard Gaston, ed. Die Herren von Aufenstein. Ein Beitrag zur österreichischen Geschichte im 14. Jahrhundert. Separatni odtis iz: *Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien* 2 (1875), str. 1–56 z drugačno paginacijo in s priloženo *Urkunden-Buch* (ki je v reviji ni).
- Preinfalk Miha, Matjaž Bizjak, ed. *Turjaška knjiga listin I. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov)* 1 (1218–1400), Thesaurus memoriae. Fontes 6. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.
- Redik, Annelies, ed. *Regesten des Herzogtums Steiermark*, Zweiter Band: 1320–1330. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 2008.
- Riedel, Adolph Friedrich, ed. *Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellenschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten* II/2. Berlin: F. H. Morin, 1845.
- Thomas, Christiane. Cillier Urkunden. Archivbehelf zu den durch das österreichisch-jugoslawische Archivabkommen betroffenen Beständen der allgemeinen Urkundenreihe I–IV. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 35 (1982), str. 348–364; 37 (1984), str. 362–375; 38 (1985), str. 356–369; 39 (1986), str. 290–305.
- Toniatti, Harald, Armida Zaccaria, ed. Die Urkunden des bischöflichen Archivs Brixen in Staat-sarchiv Bozen 1337–1396. Tipkopi v Državnem arhivu v Boznu, Bozen 2009.
- Wiesflecker, Hermann, ed. *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten* I: 957–1271. Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1949.
- Wiesflecker, Hermann, ed. *Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten* II. Die Regesten Meinhards II. (I.): 1271–1295. Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1952.
- Wittmann, Fr. Mich., ed. *Monumenta Wittelsbacensia. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Wittelsbach* 2 (1293–1397). Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte 6. München: Georg Franz, 1861.
- Zahn, Joseph, ed. *Austro-Friulana. Samlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchen von Aquileja 1358–1365*. Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta 40. Wien: Karl Gerold's Sohn, 1877.
- Zahn, Joseph, ed. *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. II. Band: 1192–1246*. Graz: Historische Verein für Steiermark, 1879.

Literatura

- Bauer, H. Versuch einer urkundlichen Geschichte der Edelherrn von Hürnheim. *Jahres-Bericht des historischen Kreis-Vereins im Regierungsbezirke von Schwaben und Neuburg* 29–30 (1863–1864), str. 117–182.
- Baum, Wilhelm. *Margarete Maultasch. Erbin zwischen den Mächten*. Graz – Wien – Köln: Verlag Styria, 1994.
- Bitschnau, Martin. *Burg und Adel in Tirol zwischen 1050 und 1300. Grundlagen zu ihrer erforschung*. Sitzungsberichte. ÖAW, Phil.-Hist. Klasse, Band 403 (= Mitteilungen der Kommission für Burgenforschung und Mittelalter-Archäologie, Sonderband 1). Wien: verlag der ÖAW, 1983.
- Caminiti, Marcello. *Führer zur Besichtigung der Burgen Südtirols*. Rovereto-Bozen: Verlag Arti Grafiche R. Manfrini, 1961.
- Freyberg, Max. *Beurkundete Geschichte Herzog Ludwigs des Brandenburgers*. München: Akademische Verlag, 1837.
- Haug, Flamin Heinrich. Ludwigs V. des Brandenburgers Regierung in Tirol (1342–1361). *Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs* 3 (1906), str. 257–308; 4 (1907), str. 1–53.
- Hörmann, Julia. Das Registerwesen unter Markgraf Ludwig von Brandenburg in Tirol und Bayern in den Jahren 1342 bis 1352. Doktorska disertacija, Geistwissenschaftliche Fakultät, Leopold-Franzens-Universität Innsbruck. Innsbruck 1998.
- Hortis, Attilio. Giovanni Boccacci ambasciatore in Avignone e Pileo da Prata proposto da' fiorentini a patriarca di Aquileia. *Archeografo triestino*, n. s. 3 (1872–1875), str. 235–314.
- Huber, Alfons. *Geschichte der Vereinigung Tirols mit Österreich und die vorbereitenden Ereignisse*. Innsbruck: Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1864.
- Kos, Dušan. Skica o vojskovanju, vojaškem uku, turnirjih in viteških igrah slovenskega plemstva na tujem v zadnjih treh stoletjih srednjega veka. V: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ur. Darja Mihelič, Matjaž Bizjak. Ljubljana: Založba ZRC, 2011, str. 105–143.
- Kos, Dušan. *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Lazar, Tomaž. *Vitezi, najemniki in smodnik. Vojskovanje na Slovenskem v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2012.
- Menzel, Michael. Die Wittelsbacher Hausmacherweiterungen in Brandenburg, Tirol und Holland. *Deutsches Archiv für erforschung des Mittelalters* 61 (2005), str. 103–159.
- Mlinar, Janez. *Podoba Celjskih grofov v narativnih virih*. Historia 11. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005.
- Niederstätter, Alois. *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter*. Österreichische geschichte 1278–1411. Wien: Ueberreuter 2001.
- Pfeifer, Gustav. Miles potens in comitatu. Engelmar von Vilanders und der Tiroler Adel in der ersten hälfte des 14. Jahrhunderts. Ein Kapitel aus der Vorgeschichte des Hauses Wolkenstein. *Die Wolkensteiner. Facetten des Tiroler Adels in Spätmittelalter und Neuzeit*. Hg. Gustav Pfeifer, Kurt Andermann. In: Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs / Pubblicazioni dell'Archivio provinciale di Bolzano 30. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 2009, str. 29–52.
- Pfeifer, Gustav. »Neuer« Adel im Bozen des 14. Jahrhunderts. Botsch von Flotrenz und Niklaus Vintler. *Pro civitate Austriae*. N. s. 6 (2001), str. 3–23.
- Ravnikar, Tone. *V primežu medplemiških prerivanj*. Digitalna knjižnica. Dissertationes 13. Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2010. (<http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=85>)

- Ravnikar, Tone. Živneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini. *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja. Zbornik znanstvenega simpozija, Celje, 27.–29. maj 1998*. Ur. Rolanda Fugger Germadnik. Celje: Pokrajinski muzej, 1999, str. 71–82.
- Resch, Joseph. *Monumenta veteris ecclesiae Brixinensis*. Brixinae 1765.
- Riezler, Sigmund. *Geschichte Baierns* 3. 1347 bis 1508. Aalen: Scientia Verlag, ²1964.
- Röggel, Joseph. Das Schloß Greifenstein und dessen Besitzer. *Beiträge zur Geschichte, Statistik, Naturkunde und Kunst von Tirol und Vorarlberg* 4 (1828), str. 169–363.
- Spindler, Max, Andreas Kraus. *Handbuch der bayerischen Geschichte* 2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1981.
- Steinherz, S. Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 8 (1887), str. 221–257.
- Torggler, Armin. Neues zur Besitzergeschichte des Burg Runkelstein um 1363. *Anno 1336, Ta-tort Tirol. Es Geschah in Bozen*. Runkelsteiner Schriften zur Kulturgeschichte 5. Bozen: Athesia, 2013, str. 199–231.
- Weber, Beda. *Das Land Tirol. Mit einem Anhang: Vorarlberg. Ein Handbuch für Reisende* 2, *Südtirol (Etsch-, Drau-, Brenta-, Sarkaregion)*. Innsbruck: Wagner, 1838.
- Widder, Ellen. *Itinerar und Politik. Studien zur Reiseherrschaft Karls IV. südlich der Alpen*. Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters (Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta imperii) 10. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1993.

ZUSAMMENFASSUNG

Diepold IV. von Katzenstein im Dienst von Ludwig V. von Brandenburg

Matjaž Bizjak

Diepold von Katzenstein findet man zum ersten Mal in Tirol im Frühjahr 1347 in der Schlacht bei Passo Cimabanche/Gemärkpass, wo er an der Seite von Ludwig von Brandenburg gegen Karl IV. kämpfte. Höchstwahrscheinlich kam er nach Tirol, als er seinen jungen Herrn Grafen Ulrich I. von Cilli begleitete und er blieb da aus unerfindlichen Gründen im Dienst von Ludwig bis zu seinem Tode im Jahre 1358. In diesen elf Jahren machte er außerordentliche Karriere als Soldat, Hofrat und Diplomat (er leitete diplomatische Abordnungen nach Florenz, Venedig, Lombardei und Ungarn), unter anderem war er anwesend als Zeuge beim Abschluss des Erbvertrages der Wittelsbacher in Luckau 1351. Für seine Verdienste in Tirol erhielt er – meistens als Pfand – einen umfangreichen Grundbesitz, der mit einträglichen Ämtern verknüpft war. Gemeinsam mit seinem Bruder Rudolf, der sich ihm im Jahre 1349 in Tirol anschloss, verwaltete er Herrschaften Kaldif, Steinach, Haselburg und Landgericht Gries. Obwohl Diepold den Weg der Assimilation in den Tiroler Adel bereits betrat – er wurde Vormund der minderjährigen Cyprian und Oswald von Villanders, dem ersteren gab er seine Tochter Elisabeth zur Frau – entschloss sich nach seinem Tod sein Bruder Rudolf, zurück in die Heimat zu kehren. Damit wurde die Episode der untersteiermärkischen Katzensteiner in Tirol abgeschlossen.

Obwohl Diepold und Rudolf im Rahmen der Tiroler Geschichte nicht unbemerkt blieben, wurde ihre Identität bisher nicht erfolgreich festgestellt. In der Vergangenheit wurden sie mit verschiedenen gleichnamigen Tiroler oder bayerischen Geschlechtern in Verbindung gebracht, weswegen die beschriebene Geschichte auch in slowenischer Geschichtsschreibung praktisch unbekannt ist.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 69 | 2015 | št. 3-4 (152) | str. 259-518